

УДК 373.5.015.3:316.624

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-1(324)-1-117-131

Трубавіна Ірина Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди, м. Харків, Україна.

trubavina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1057-430X>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І СУТНІСТЬ ШКОЛИ, ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ, ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЖОРСТОКОСТІ І БУЛЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проблема протидії буллінгу в дитячому середовищі є проблемою світового масштабу, про що говорить доклад ЮНЕСКО (ЮНЕСКО, 17-19.01.2017): 34% учнів віком від 11 до 13 лет повідомили про знущання і залякування, які до них застосовувалися в минулому місяці, при цьому 8% вказали на щоденний характер знущань і залякувань. Про це свідчать дані 19 країн з низьким та середнім рівнем прибутку, що були проаналізовані в докладі *«Насиліе и запугивание со стороны сверстников в школе: Глобальный доклад о положении дел»*, ЮНЕСКО (ЮНЕСКО, 17-19.01.2017). В Україні, за даними ГО «Ла Страда – Україна» (Левченко К. Б., Панок В. Г., Трубавіна І. М., 2016) ця проблема теж нагальна і актуальна – було проведене опитування з проблем конфліктів в навчальному середовищі, більшість дітей шкільного віку потерпає від жорстокості, насильства, буллінгу тощо. Майже кожна дитина в шкільному середовищі України стикається в повсякденному житті з тією чи іншою дискримінацією, утиском своїх прав, бачить перемогу культури війни. Виникає питання як протистояти цьому і сформувати у дітей культуру миру та толерантність, що особливо важко сьогодні, в умовах військового конфлікту на Сході України. «Діти, які були свідками військового конфлікту, який вирішується за допомогою сили і зброї, бачать, що виживає той, хто сильніше і має зброю. Це продукує насильство і ненависть, досвіду яких діти набувають в своєму середовищі і в подальшому переносять на дорослий світ. Виникає ланцюг насильства і вирішення проблем силою...» (Михайленко О. Л., Юр'єва К. А, Трубавіна І. М., 2017, с. 4). Шляхом до подолання цього, за рекомендацією Д. Набарро, спеціального радника Генерального секретаря ООН, є освіта: «не повинно бути толерантності до ненависті, до агресії, до розпалювання насильства і до практики самого насильства. Нам необхідно цінувати ненасильницьку поведінку і заохочувати її в дитинстві, в юності, в дорослому віці, за будь-яких обставин і серед всіх людей. Нам необхідно уникати будь-якого вида

ситуацій або дій, які породжують або дозволяють насильство, і спостерігати самі ситуації, які його провокують. І тоді необхідно визнати, що люди, як добре відомо, поважають себе набагато більше, коли вміють ставитися до інших з повагою і коди не практикують насильства до інших. Як ми здійснюємо ці принципи практично? Це повинно здійснюватися через освіту» (Набарро Д., 2016). У концепції Нової Української школи зазначається, що випускник школи повинен бути відповідальним громадяном. Концепція називає як ключову соціальну і громадянську компетентності як 1 з 10, які повинна сформулювати сучасна українська школа (Презентація Концепції Нової української школи, 2017). Це – прямий крок до школи дружньої до дитини, яка починає розбудовуватися в світі. Існують лікарні, дружні до дитини, клініки, дружні до дитини, вже є програми і проекти в світі щодо школи, дружньої до дитини, які вимагають на своє узагальнення, запозичення кращого світового досвіду і впровадження в практику роботи шкіл України. ЮНІСЕФ зазначає, що найкращу якість освіти забезпечують саме школи, дружні до дитини (ЮНЕСКО, 17-19.01.2017). Якісна освіта має основоположне значення для гендерної рівності, безпеки людини, розвитку громад і національного прогресу (*Якість освіти*). Саме тому треба визначитися з тим, якою повинна бути школа, які можливості вона має щодо протидії насильству, жорстокості, булінгу. Тому метою статті є узагальнення світового і вітчизняного досвіду щодо сутності і діяльності шкіл, дружніх до дитини, як шляху формування толерантності, культури миру у дітей і протидії булінгу і жорстокості в шкільному дитячому середовищі.

Існуючі дослідження (Брочковська Ю., Стельмах С., 2011, Гальона Є., 2011, Журавель Т., Зюзь В., 2015, Левченко К., Трубавіна І., 2005, Левченко К., Панок В., Трубавіна І., 2016, Левченко К., Трубавіна І., 2005, Левченко К., Трубавіна І., 2005, Лушпай Л., 2010, Сушик Н., 2017, Старовойтенко Р., 2017, ЮНЕСКО, 17-19.01.2017 та ін.) розкривають сутність булінгу, шляхи його подолання в освіті, доводять що булінг – нагальна проблема для України, бо вона посідає 4 місце в світі за рівнем його застосування щодо дітей. Протидії жорстокості в дитячому середовищі присвячений підручник (Левченко К., Трубавіна І., 2005), який вперше в Україні розкрив сутність жорстокості щодо дітей і шляхи взаємодії різних державних і недержавних установ в протидії цьому явищі, надав конкретні практичні рекомендації з проблеми. Але булінг окремо не розглядався в цій роботі. Відзначимо, що школа дружня до дитини – ідея ЮНІСЕФ (*Child friendly schools*), який є популяризатором ідеї школи, дружньої до дитини, на своєму сайті дає загальні рамки і рекомендації до створення такої школи, підтримує проекти, узагальнює досвід роботи таких шкіл. Але ЮНІСЕФ в контексті рекомендацій щодо шкіл, дружніх до дитини, не дає конкретних рекомендацій щодо протидії булінгу в дитячому середовищі. Серед існуючих досліджень з проблеми шкіл, дружніх до дитини, можна

виділити концепцію 2006 р. (Трубавіна І., 2007), яка розкривала школу, дружню, до дитини, як простір для реалізації всіх потреб і прав дітей в навчальній та виховній діяльності і спілкуванні, через дитиноцентризм. Але ця робота тоді не розкривала особливостей атмосфери і побуту дітей в такій школі, питання протидії жорстокості і булінгу. Ж. Петрочко (Петрочко Ж., 2014) в концепції школи, дружньої до дитини Інституту проблем виховання НАПН України розкривала її основні положення та терміни, зміст і складові цілісного благополуччя дитини (духовно-моральне, психічне, фізичне й соціальне благополуччя) як мети діяльності такої школи. Відзначимо, що це пов'язане з оцінкою потреб дитини, яка є однією із англійських теорій соціальної роботи з дітьми. Водночас, проблеми булінгу і жорстокості ця робота не торкалася. А соціальна робота покликана вирішувати проблеми соціалізації дітей, а не реалізації їх права на освіту, де можуть існувати інші теорії і не вся соціалізація дитини проходить в школі. Таким чином, постає питання про визначення сутності і теоретичних основ школи, дружньої до дитини, як шляху запобігання і протидії жорстокості і булінгу в освітньо-виховному середовищі закладу середньої освіти в сучасних умовах України, що і є метою статті.

З метою визначення сутності школ, дружньої до дитини, к шляху протидії жорстокості і булінгу в закладах середньої освіти узагальнення світового досвіду роботи шкіл, нами було здійснено теоретичний аналізу джерел з проблеми і узагальнення досвіду існуючих проектів таких шкіл на предмет зв'язку з протидією булінгу і жорстокості. Ж. Петрочко дає визначення школі, дружньої до дитини таким чином: «це загальноосвітній навчальний заклад, у якому: діти навчаються відповідно до власних схильностей у сприятливому середовищі, що надає можливість повною мірою реалізувати особистісний потенціал; адміністрація школи й учителі несуть відповідальність за те, щоб зробити шкільне середовище сприятливим для розвитку особистості, організують навчально-виховний процес на засадах розвитку соціально-психологічних компетентностей учня (його життєвих умінь); спільними зусиллями педагогів, учнів та їхніх батьків створено необхідні й достатні умови для забезпечення цілісного благополуччя дитини» (Петрочко Ж., 2014, с. 86). Для протидії булінгу і жорстокості щодо дітей тут важливим є акцент на врахуванні схильності дітей, відповідальності педагогічних працівників за сприятливі умови одержання освіти, створенні умов для благополуччя дітей. Але конкретних шляхів до цього ця концепція не називає, і це не було її завданням. Шляхами до цього в школі в Україні названа 1. «педагогіка партнерства»; 2. Дитиноцентризм; 3. Нове освітнє середовище» (концепція нової української школи) (*Презентація Концепції Нової української школи*, 2017). Нам важливо уточнити критерії школи, дружньої до дитини, в аспекті протидії жорстокості і булінгу. ЮНІСЕФ визначає 5 критеріїв для моніторингу якості освіти: що учні додають до

навчання (досвід, проблеми тощо), середовище (чи є воно безпечним, захисним, стимулюючим, чи враховує воно гендер), зміст освіти (основні та життєві компетентності, врахування гендерного аспекту), процеси (технології та методики навчання і виховання, як вони орієнтовані на дитину, чи зменшують нерівність) та результати (як вони впливають на цілі суспільства і як сприяють залученню дитини до суспільства (*Качество образования*). Нами на основі теоретичного аналізу цього та інших джерел (Вступ до Прав людини, 1999; Трубавіна, 2012) було обрано ще такі критерії: реалізації всіх прав дітей, це не тільки право на освіту, а й потреби дітей. Ми не обмежилися базовими потребами дитини, оскільки для благополуччя дітей та їх безпеки потрібно цілісне благополуччя (Петрочко Ж., 2014). Реалізація прав дітей в школі повинна передбачати, за Петрочко: 1. створення сприятливих умов для повного здійснення прав дитини; 2. охорону прав дітей – запобігання порушенню прав; 3. захист прав дітей – відновлення порушених прав відповідно до власних повноважень. Сьогодні ж педагогічні працівники шкіл виконують лише перше завдання та повідомляють заступника директора з виховної роботи школи про помічені порушення прав дітей, самі вони охороняти та захищати права дітей не можуть у зв'язку з відсутністю повноважень і відповідних компетентностей. ЮНІСЕФ зазначає (*Качество образования; Child friendly schools*), що школи повинні захищати всіх дітей від зловживань та школи як в ній самій, так і за її межами. Тому важливим є правовий підхід до дитинства в педагогічній діяльності. Відзначимо, що традиційно звичайні школи і вчителі в них не опікуються правами дитини, вважаючи, що це справа юристів. Але оскільки саме вчителі щоденно бачать дитини і зміни в ній і перші можуть сигналізувати про небезпеку для неї, якщо матимуть відповідну підготовку.

Доцільно проаналізувати світовий досвід для вирішення проблеми протидії жорстокості і булінгу в школах через розбудову дружнього освітнього середовища. Так, ЮНІСЕФ зазначає, що школи повинні забезпечувати дитині фізичну та емоційну безпеку, психологічний захист (*Child friendly schools*). Варіантом створення такого безпечного середовища є проект в школах Албанії за підтримки ЄС, «мета якого полягає в тому, щоб знайти ефективні засоби боротьби з булінгом та екстремізмом в системі освіти в Албанії відповідно до європейських стандартів. Кінцевою метою є підтримка відповідних установ у створенні безпечного навчального середовища» (Старовойтенко Р., 2017), яка має бути досягнута наступним чином: «1. Відбуватимуться тренінги навичок фахівців у галузі освіти, підвищуючи їхні знання та компетенції щодо того, як запобігати випадкам булінгу та екстремізму в школі. 2. Моральні цінності залучення, небайдужості та поваги викладаються як частина шкільної культури у навчальному предметі. 3. Учні братимуть участь у створенні та підтримці безпечного простору у школі. Активно залучатимуться до творчого вирішення конфліктних ситуацій. 4. Пілотні

школи (21 з різних регіонів) розроблятимуть інструменти запобігання знуцання та реагування на прояви екстремізму, з урахуванням власних особливостей, тобто, всі програми будуть адаптовані під албанські реалії». Ми бачимо такі теоретичні підходи до реалізації цього проекту: 1. системний і цілісний підходи (середовище, школа, діти, вчителі, навчання і виховання як 2 нерозривні ланки педагогічного процесу), його увага до школи – місця, де дитина проводить більшу частину свого активного часу, де більше за все і спостерігається булінг. 2. Діяльнісний підхід і теорія участі. Увага приділена участі дітей в рішення своїх проблем, а не рішенням дорослих за них. 3. Цілісний підхід – мова йде про різні етапи виховання особистості, що доводить формування толерантності і культури миру до сформованості на рівні звички поведінки. При цьому задіяні процеси і виховання, і навчання. 4. Аксіологічний підхід – увага зосереджена на цінностях. Ними можуть бути мир, повага, толерантність, права дитини. 5. Середовищний підхід, який передбачає безпечне середовище.

Існуючий в Молдові проект школи, дружньої до дитини, в контексті її безпеки дає перелік таких характеристик такої школи (*Школа Дружественная ребенку. Теоретический лицей им. Л. Н. Толстого. город Глодень, Молдова*): 1. Школа дотримується прав дитини і в ній кожна дитина реалізує свої права, визначає статус вчителів і їх обов'язки щодо дітей, консолідує потенціал вчителів і їх моральний дух. 2. Школа сприймає і розуміє дитину, центрована на дитині, в ній є гендерна рівність. 3. Школа підтримує якість навчальних результатів, забезпечує освіту, яка заснована на реальному житті дітей, доступність освіти. 4. Школа є гнучкою, реагує на різноманітність, забезпечує інклюзивну освіту, дає рівні шанси кожній дитині. 5. Школа спрямована на розумове і фізичне здоров'я дитини, орієнтована на сім'ю, базується на співпраці. Це означає дитиноцентризм, системний, діяльнісний, гендерний, родинноцентричний, полікультурний, демократичний, інклюзивний, прагматичний підходи, теорію участі, педагогіка співробітництва.

При цьому зазначається, що метою школи є надання підтримки в розвитку щасливих дітей, добре освічених, які здатні брати участь в процесі освіти (*Школа Дружественная ребенку. Теоретический лицей им. Л. Н. Толстого. город Глодень, Молдова*).

Школа, дружня до дитини, повинна передбачати комфортні умови навчання і перебування в ній, які створюються навіть за участю дітей – наприклад, через застосування енергозберезувальних технологій, як в Казахстані в проекті «Школи, дружні до дитини і до оточуючого середовища» (*Школа, дружественная к детям и окружающей среде*). Це означає відкритість школи середовищу і педагогізацію його через школу, теорію участі дітей, соціально-виховний підхід до взаємодії з мікросередовищем учнів.

Відзначимо, що слов'янськими традиціями завжди була увага і любов до дітей, милосердя, християнські цінності, яких дитина набувала

в сім'ї і на яких виховувалася в школі (Трубавіна І., 2007). ЮНІСЕФ наголошує (*Child friendly schools*), що така школа повинна захищати дітей і залучати їх до навчання, бути орієнтованою на права дитини, перш за все, на право на освіту, і на потреби дітей. Така школа повинна будуватися на діалозі між всіма учасниками – кожен має право і змогу висловитись і бути почутим, не боятися висловитись. Усе це означає необхідність побудови педагогічного процесу в школі як діалогу між вчителями, батьками, дітьми, де всі є суб'єктами цього процесу, пріоритет – інтереси і права дітей. Тому і підходи до захисту прав людини повинні бути дотримані в школі, дружній до дитини. Це такі підходи: інформаційний, політико-економічний, викриття насильства і ненависті, християнський, ненасильственного опору, виважений, діяльнісний, силовий (*Вступ до Прав людини*, 1999). При цьому виключені авторитарний стиль спілкування, декорація і маніпуляція дітьми, створюються умови для вільного висловлювання думок дітьми, самоврядування в школі. Засобом досягнення цього є робота з формування життєвих умінь і навичок у дітей, батьків і, навіть, у вчителів. До них відносимо: комунікативні, критичного мислення і прийняття рішень, керувати своїм станом і впливати на інших (Трубавіна І., 2007), що належать до ключових компетентностей нової української школи – соціальної та громадянської (*Презентація Концепції Нової української школи*, 2017). Таким чином, необхідним є компетентнісний підхід у школі, дружньої до дитини, в контексті формування життєвих умінь у всіх учасників навчально-виховного процесу.

Школи, дружні до дитини, які існують в Молдові, характеризуються такими ознаками (*Дружественная школа., Школа Дружественная ребенку. Теоретический лицей им. Л. Н. Толстого. город Глодень, Молдова*): врахування потреб і прав дитини, створення умов для їх реалізації та для розвитку всіх задатків дитини в здібності – вміння ними користуватися. Це – школа рівних можливостей для всіх дітей, з особливими потребами, для дівчаток і для хлопців, це – інклюзивна школа. В такій школі повинні бути такі навчальні плани і плани виховної роботи, які є гнучкими, враховують потреби дітей і суспільства, вчителі використовують новітні технології і методики навчання і виховання в інтересах розвитку дитини, застосовують індивідуальну освітню траєкторію в навчанні, спрямовані на формування компетентної творчої особистості дитини в освіті. Для школи, дружньої до дитини, характерно застосування здоров'язберігаючих та здоров'ярозвиваючих технологій, в ній навчатися комфортно і діти є щасливими, правила і традиції школи є живими і створюються дітьми, тому виконуються ними без напруження і примусу.

Всеукраїнський проект теж наголошує на створенні умов в школі на реалізацію права дитини на здоров'я. Завданнями цього проекту є не тільки забезпечення якості освіти відповідно до європейських і світових

стандартів, завдяки чому учні зможуть досягти благополуччя; проект спрямований і на «створення атмосфери, за якої учні можуть вільно висловлювати свої думки і погляди, виявляти розуміння необхідності дотримання соціальних норм і правил шкільного співжиття; прогнозування і запобігання можливим ризикам і небезпекам для життя і здоров'я учнів та вчителів, які можуть виникнути у приміщенні школи, на її території, у межах місцевої громади...» (*Всеукраїнський проект «Впровадження стандартів якості превентивної освіти «Школа дружня до дитини»*). Відзначимо, що ключовими для визначення теоретичних основ існування таких шкіл тут є також здоров'язберігаючий, захисний, середовищний та родиноцентричний підходи.

Виявлено, що щасливе середовище для дітей можна створити зовнішнім шляхом, окрім навчальної та виховної діяльності. Таке середовище, на думку Матвієнко, визначається як «сукупність освітньо-виховних впливів та умов, що поєднує можливості для вільного і комфортного всебічного розвитку дітей та тісний взаємозв'язок учасників навчально-виховного процесу (педагогів, учнів, батьків), а також характеризується їхнім відчуттям глибокого задоволення і радості» (Матвієнко М., 2017, с. 5.). Відчуття ж задоволення і радості у дитини можливо тільки в умовах безпечного середовища, без булінгу і образ, нерівності, неповаги. До того ж дослідження насильства говорять, що причиною насильства є глибокі образи в дитинстві (Трубавіна І., Левченко К., Тюріна В., 2013). Якщо ж самих образ, часу і приводу для них немає, то немає і потреби ображати інших. М. Матвієнко в своїй роботі визначає такі характеристики щасливого освітньо-виховного середовища: комфортна атмосфера для учасників освітньо-виховного процесу, забезпечення можливостей для самовираження дитини через поєднання навчальної, дослідницької та творчої діяльності, різноманітність та легкість трансформації предметно-просторового компоненту освітньо-виховного середовища для задоволення індивідуальних потреб його учасників (Матвієнко М., 2017, с. 5). Це означає необхідність застосування в школі, дружньої до дитини, підходу універсального дизайну до планування середовища і обстановки, цілісного підходу до навчання і виховання дітей, дитиноцентризму, родиноцентризму, середовищного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного підходів. Як доводять дослідження, кінцевої метою універсального дизайну в освіті є ефективність, результативність та економічність залучення всіх дітей до навчального процесу, у т.ч. осіб з інвалідністю (Азін В., Грибальський Я., Байда Л., Красюкова-Еннс О., 2013, Васюник-Кулієва М., 2017). Універсальний дизайн демонструє, що цінність дитини не залежить від її здібностей і досягнень, а залежить від того, що вона перш за все людина. Тому універсальний дизайн є корисним в формуванні толерантності і протидії булінгу як складова школи, дружньої до дитини. І все це можливе лише завдяки сенсорному

відчутті людиною принципів універсального дизайну. Вивляється, що універсальний дизайн забезпечує комфорт кожному і тим самим додає людині щастя і зменшує дискомфорт, підтримує позитивну атмосферу через відсутність бар'єрів. Саме ця продуманість і робить людей щасливими, створює умови для відчуття комфорту.

Педагогічними умовами щасливого освітньо-виховного середовища для дітей Матвієнко називає: «створення індивідуальної освітньої траєкторії учня, забезпечення варіативності, надмірності середовища, співробітництва з родинами учнів, а також створення позитивної психологічної атмосфери в класі (фізичне оточення, рівноправ'я та повага до особистості, віра в сили кожної дитини, відверте та зрозуміле спілкування, задоволеність діяльністю, організація спільної діяльності та авторитет вчителя)» (Матвієнко М., 2017, с. 15). Це означає необхідність урахування таких теоретичних підходів до школи, дружньої до дитини: компетентнісний підхід, етика ненасильства, соціально когнітивна теорія, теорія соціального навчання, активізації діяльності особистості, аксіологічного, акмеологічного, синергетичного, ресурсного, культурологічного, гуманістичного підходів. Коли діти зайняті розвивальною різноманітною діяльністю, а батьки і вчителі співпрацюють в інтересах дитини, то відсутні конфлікти і образи, немає часу на булінг і він не засобом проведення часу і предметом діяльності учнів, оскільки в них є інші цінності і прагнення, які задовольняють всі їх потреби в умовах безпеки. Відзначимо, що інклюзія важлива для всіх дітей, має переваги для всіх дітей. Але ризиків більше для дітей з особливими потребами. Тому до приходу такої дитини в школу треба готувати як шкільне середовище, так дитину і її батьків, вчителів. Тільки тоді ризиків стане менше. А переваги будуть відчутними і принесуть щастя кожній дитині, яка навчається в школі.

Теоретичними основами школи, дружньої до дитини, в контексті протидії і запобігання жорстокості і булінгу щодо дітей можуть бути комплекс наукових підходів різного рівня, виділених нами на основі проведеного теоретичного аналізу існуючих проектів і наукових досліджень з проблеми.

1. Методологічні підходи: 1.1. Філософські – дитиноцентричний, діяльнісний, системний, етика ненасильства, прагматизм; 1.2. Політичні – участі дітей у прийнятті рішень щодо них самих, підхід «соціального партнерства», інклюзивний, гендерний – в контексті забезпечення гендерної рівності і можливостей; 1.3. Історичні підходи: християнських цінностей, милосердя; 1.4. Порівняльні підходи: критичний з огляду на світовий досвід.

2. Теоретичні підходи: 2.1. Загальнонаукові підходи: аксіологічний, синергетичний, ресурсний, культурологічний, гуманістичний; 2.2. Конкретнонаукові підходи: 2.2.1. Правові – захисту прав людини (інформаційний, виражений, викриття насильства і ненависті, політико-економічний, християнський, непротивлення злу насильством);

2.2.2. Архітектурний: універсального дизайну. 2.2.3. Педагогічні – особистісно-орієнтований, активізації діяльності учня, педагогіка співробітництва, інклюзивний, педагогіка ненасильства, здоров'язберігаючий і здоров'язрозвиваючий. 2.2.4. Соціально-педагогічні – середовищний, соціально-виховний, родинноцентричний. 2.2.5. Психологічні – соціально-когнітивна теорія, теорія соціального наuczіння.

Масова проблема буллінгу і жорстокості в дитячому освітньому середовищі існує попри всі зусилля вчителів в усьому світі, в Україні ця проблема поглиблюється на фоні військового конфлікту на Сході України. Шляхом подолання цих проблем в дитячому середовищі є освіта – через школу, дружню до дитини. Такі школи спрямовані на виховання щасливої, творчої, всебічно-розвиненої особистості дитини, яка здатна до інновацій, а своїми обставинкою, процесом навчання, виховання і спілкування виключають насильство і жорстокість, образи, і приводять до задоволення всіх потреб дитини, реалізацію її прав. На основі викладеного можемо стверджувати, що школи, дружні до дитини, відрізняються тим, що побудовані на комплексі наукових підходів різного рівня. Їх можна узагальнити і структурувати таким чином:

1. Методологічні підходи: 1.1. Філософські – дитиноцентричний, діяльнісний, системний, етика ненасильства, прагматизм; 1.2. Політичні – участі дітей у прийнятті рішень щодо них самих, підхід «соціального партнерства», інклюзивний, гендерний – в контексті забезпечення гендерної рівності і можливостей; 1.3. Історичні підходи: християнських цінностей, милосердя; 1.4. Порівняльні підходи: критичний з огляду на світовий досвід.

2. Теоретичні підходи: 2.1. Загальнонаукові підходи: аксіологічний, синергетичний, ресурсний, культурологічний, гуманістичний; 2.2. Конкретнонаукові підходи: 2.2.1. Правові – захисту прав людини (інформаційний, виважений, викриття насильства і ненависті, політико-економічний, християнський, непротивлення злу насильством); 2.2.2. Архітектурний: універсального дизайну. 2.2.3. Педагогічні – особистісно-орієнтований, активізації діяльності учня, педагогіка співробітництва, інклюзивний, педагогіка ненасильства, здоров'язберігаючий і здоров'язрозвиваючий. 2.2.4. Соціально-педагогічні – середовищний, соціально-виховний, родинноцентричний. 2.2.5. Психологічні – соціально-когнітивна теорія, теорія соціального наuczіння. Перспективами подальших досліджень в цьому напрямку вважаємо перш за все розробку і відбір змісту і методик навчання і виховання, соціально-педагогічної і психологічної роботи в школах відповідно до таких підходів та в контексті рамок ЮНІСЕФ до шкіл, дружніх до дитини, проведення експериментальної перевірки ефективності таких шкіл в напрямку протидії буллінгу і жорстокості в дитячому середовищі.

Список використаної літератури

1. **Азін В. О.**, Грибальський Я. В., Байда Л. Ю., Краснокува-Еннс О. В. (2013). Доступність та універсальний дизайн. Київ.
2. **Брочковська Ю. Б.**, Стельмах С. С. (2011). Буллінг як соціально-психологічна проблема. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*, 2, 145-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2011_2_15
3. **Васюник-Кулієва М.** (2017). Універсальний дизайн в освіті. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/938-universalnij-dizajn-v-osviti>
4. **Всеукраїнський** проект «Впровадження стандартів якості превентивної освіти «Школа дружня до дитини». URL: http://shostka-school1.edukit.sumy.ua/proekti_ta_innovaci/_proekt_shkola_druzhnya_do_ditini/
5. **Вступ** до Прав людини. (1999). Vienna: USIA Regiona. Programm Office.
6. **Гальона Є. О.** (2011). Агресія та жорстокість у контексті антропології насильства: автореф. дис. ... канд. філософ. наук. / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
7. **Дружественная** школа. URL: http://zolotievka.ucoz.ru/index/druzhestvennaja_shkola/0-41
8. **Журавель Т. О.**, Зюзь В. В. (2015). Буллінг над обдарованими дітьми – актуальна проблема сьогодення. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 5. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_5_9
9. **Качество** образования. URL: https://www.unicef.org/education/index_quality.html
10. **Левченко К. Б.**, Трубавіна І. М. (2005). Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поводженні з дітьми. Київ: Юрисконсульт.
11. **Левченко К. Б.**, Панок В. Г., Трубавіна І. М. (2016). Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект. Київ: ФОП Стеценко В. В.
12. **Левченко К. Б.**, Трубавіна І. М. (2005). Система захисту дітей від жорсткого поводження. Київ: Держсоцслужба.
13. **Лушпай Л.** (2010). Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 4. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_4_29
14. **Матвієнко М. Є.** (2017). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування освітньо-виховного середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Слов'янськ, Україна.
15. **Михайленко О. Л.**, Юр'єва К. А., Трубавіна І. М. (2017). Методичні рекомендації до організації факультативних заходів в школах з метою прищеплення гідності, миру та соціального консенсусу. Харків: Планета Принт.
16. **Набарро Д.** (2016). Цели устойчивого развития и Культура мира. URL: https://www.lucistrust.org/ru/blog_wgun/sustainable_development_goals_and_the_culture_of_peace
17. **Петрочко Ж. В.** (2014). Концепція школи, дружньої до дитини: основні положення та терміни. *Педагогічні науки:*

теорія, історія, інноваційні технології. 2 (36). 84-92. **18. Презентація** Концепції Нової української школи. (2017). URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/prezentacziya-konczepcziyi-novoyi-ukrayinskoji-shkoli.html>

19. Сушик Н. (2017). Булінг серед дітей як соціально-педагогічна проблема в загальноосвітніх навчальних закладах. *Нова педагогічна думка*. 1. 49-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_1_14

20. Старовойтенко Р. (2017). Світова практика: протидія булінгу та екстремізму в Албанії. URL: <https://gurt.org.ua/blogs/14286/1836/>

21. Трубавіна І. М. (2007). Концепція програми «Школа, доброжелательная к детям». *Развиток демократії і демократична освіта в Україні: IV Міжнародна конференція, Ялта, 28-30 вересня 2006 р.*, 473-476. **22. Трубавіна І. М.** (2007). Соціально-педагогічна робота з сім'єю: теорія та методика. Харків: Нове слово.

23. Трубавіна І. М., Левченко К. Б., Тюріна В. О. (2013). Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Т.1. Київ, Харків: Україна. **24. Школа**, дружественная к детям и окружающей среде. URL: <http://spare.ecoobraz.kz/news/shkola-druzhestvennaya-k-detyam-i-okruzhayushchey-srede.html> **25. Школа** Дружественная ребенку. Теоретический лицей им. Л. Н. Толстого. город Глодень, Молдова. URL: <http://glodeni2.ru/publ/4-1-0-186> **26. Child friendly schools.** URL: https://www.unicef.org/lifeskills/index_7260.html **27. School Violence and Bullying: Global Status Report.** (2017). Presented at the *International Symposium on School Violence and Bullying: From Evidence to Action*, Seoul, Republic of Korea, 17–19 January 2017. URL: https://www.lucistrust.org/ru/blog_wgun/sustainable_development_goals_and_the_culture_of_peace

References

1. Azin, V. O., Hrybalskyi, Ya. V., Baida, L. Yu., Krasiukova-Enns, O. V. (2013). Dostupnist ta universalnyi dyzain [Availability and universal design]. Kyiv. [in Ukrainian]. **2. Brochkovska, Yu. B., Stelmakh, S. S.** (2011). Bullying as a social and psychological problem. [The Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs (psychological series)]. 2. 145–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2011_2_15 [in Ukrainian]. **3. Vasiunyk-Kuliieva, M.** (2017). Universalnyi dyzain v osviti. [Universal design in education]. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/938-universalnij-dizajn-v-osviti> [in Ukrainian]. **4. Vseukrainskyi proekt** «Vprovadzhennia standartiv yakosti preventyvnoi osvity «Shkola druzhnia do dytyny». [All-Ukrainian project “Implementation of preventive education quality standards “A Child Friendly School”] URL: http://shostka-school1.edukit.sumy.ua/proekti_ta_innovaci/_proekt_shkola_druzhnia_do_dit_ini. [in Ukrainian]. **5. Vstup do Prav liudyny.** [An Introduction to Human Rights]. (1999). Vienna: USIA Regiona. Programme Office. [in Ukrainian]. **6. Halona, Ye. O.** (2011). Ahresiia ta zhorstokist u konteksti antropolohii

nasylstva. [Aggression and cruelty in the context of violence anthropology]. (Abstract of PhD Dissertation). V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian]. **7. Druzhestvennaia** shkola. [A Friendly School]. URL: http://zolotievka.ucoz.ru/index/druzhestvennaja_shkola/0-41 [in Russian]. **8. Zhuravel, T. O., Ziuz, V. V.** (2015). Bullinh nad obdarovanyimi ditmy – aktualna problema siodennia. [Bullying of gifted children as the topical problem of the present]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 5. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_5_9 [in Ukrainian]. **9. Kachestvo** obrazovanyia [Education quality]. URL: https://www.unicef.org/education/index_quality.html [in Russian]. **10. Levchenko K. B., Trubavina, I. M.** (2005). Mekhanizmy vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta neuriadovykh orhanizatsii u protydiv zhorstkomu povodzhenni z ditmy. [*The mechanisms of cooperation between public authorities and non-governmental organizations in combating violence against children*]. Kyiv: Yuryskonsult. [in Ukrainian]. **11. Levchenko, K. B., Panok, V. H., Trubavina, I. M.** (2016). Rozbudova myru. Profilaktyka i vyrishennia konfliktu z vykorystanniam mediatsii: sotsialno-pedahohichni aspekt. [Building peace. Prevention and resolution of conflicts using mediation: the socio-pedagogical aspect]. Kyiv: FOP Stetsenko V. V. [in Ukrainian]. **12. Levchenko, K. B., Trubavina, I. M.** (2005). Systema zakhystu ditei vid zhorstokoho povodzhennia [The system of protecting children from violence]. Kyiv: Derzhotsluzhba. [in Ukrainian]. **13. Lushpai, L.** (2010). Bullinh yak sotsialno-pedahohichna problema ta shliakhy yii vyrishennia (na prykladi dosvidu serednikh zahalnoosvitnikh shkil Velykoi Brytanii). [Bullying as a socio-pedagogical problem and ways of solving it (on the example of the experience of Great Britain secondary schools)]. *Almanac of Ukrainian Studies*. 4. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_4_29 [in Ukrainian]. **14. Matviienko M. Ye.** (2017). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do formuvannia osvithno-vykhovnoho seredovyscha. [Preparation of future primary schools teachers for educational and upbringing environment formation]. (Abstract of PhD Dissertation). SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Slaviansk, Ukraine. [in Ukrainian]. **15. Mykhailenko, O. L., Yurieva, K. A., Trubavina, I. M.** (2017). Metodichni rekomendatsii do orhanizatsii fakultatyvnykh zakhodiv v shkolakh z metoiu pryshchepлення hidnosti, myru ta sotsialnoho konsensusu. [Methodological recommendations on the organization of extracurricular activities in schools aimed at educating dignity, peace and social consensus]. Kharkiv: Planeta Print. [in Ukrainian]. **16. Nabarro D.** (2016). Tsely ustoichyvoho rozvytyia y Kultura myra. [The purposes of sustainable development at the world culture]. URL: https://www.lucistrust.org/ru/blog_wgun/sustainable_development_goals_and_the_culture_of_peace **17. Petrochko Zh. V.** (2014). Kontseptsiiia shkoly, druzhnoi do dytyny: osnovni polozhennia ta terminy. [The conception of a child-friendly school: main concepts and terms]. *Pedagogical sciences:*

- theory, history, innovative technologies*, 2 (36), 84–92. [in Ukrainian].
- 18. Prezentatsiia** Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly. (2017). [Presentation of the New Ukrainian School] URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/prezentacziya-konczepczyi-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli.html> [in Ukrainian].
- 19. Sushyk N.** (2017). Bullinh sered ditei yak sotsialno-pedahohichna problema v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Bullying among children as a socio-pedagogical problem in general education institutions]. *Nova pedahohichna dumka.* 1. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_1_14 [in Ukrainian].
- 20. Starovoitenko, R.** (2017). Svitova praktyka: protydiia bulinhu ta ekstremizmu v Albanii. [Global practice: resisting bullying and extremism in Albania]. URL: <https://gurt.org.ua/blogs/14286/1836/> [in Ukrainian].
- 21. Trubavina, I. M.** (2007). Kontsepsiia prohramy «Shkola, dobrozhelatelnaiia k detiam». [The conception of the programme “A Child-friendly School”]. Rozvytok demokratii i demokratychna osvita v Ukraini: IV Mizhnarodna konferentsiia, Yalta, 28–30 September 2006, 473-476. [in Ukrainian].
- 22. Trubavina, I. M.** (2007). Sotsialno-pedahohichna robota z simieiu: teoriia ta metodyka. [Social and pedagogical work with a family: theory and methodology]. Kharkiv: Nove slovo. [in Ukrainian].
- 23. Trubavina, I. M.,** Levchenko, K. B., Tiurina, V. O. (2013). Sotsialna i korektsiina robota z osobamy, yaki vchynyli nasylstvo v simi. [Social and corrective work with individuals who committed family violence]. Vol.1. Kyiv, Khariv: Ukraine. [in Ukrainian].
- 24. Shkola,** druzhestvennaia k detiam y okruzhaiushchei srede. [A child friendly and environmentally friendly school]. URL: <http://spare.ecoobraz.kz/news/shkola-druzhestvennaya-k-detyam-i-okruzhayushchey-srede.html> [in Russian]
- 25. Shkola** Druzhestvennaya rebenku [A child friendly school. L.N. Tolstoy Theoretical Lyceum. Glodeni], Moldova. URL: <http://glodeni2.ru/publ/4-1-0-186>
- 26. Child** friendly schools] URL: https://www.unicef.org/lifeskills/index_7260.html
- 27. School** Violence and Bullying: Global Status Report. (2017). Presented at the *International Symposium on School Violence and Bullying: From Evidence to Action*, Seoul, Republic of Korea, 17–19 January 2017. URL: https://www.lucistrust.org/ru/blog_wgun/sustainable_development_goals_and_the_culture_of_peace

Трубавіна І. М. Теоретичні основи і сутність школи, дружньої до дитини, як засіб протидії жорстокості і булінгу в закладах середньої освіти

Стаття розкриває актуальність протидії булінгу і жорстокості в дитячому освітньому середовищі в світі та в Україні, масовість і небезпеку цього явища для майбутнього. Сьогодні майже кожна дитина відчуває на собі ці явища в школі України і в світі. В статті проведено теоретичний аналіз поняття «школа, дружня до дитини», узагальнено і показано існуючий в світі досвід створення і роботи таких шкіл. В статті відзначено,

що створення таких шкіл – це політика і ідеологія ЮНІСЕФ в світі для безпеки дітей і підвищення якості освіти. Автор уточнює значення, можливості школи, дружньої до дитини, з огляду на проблему протидії жорстокості і булінгу в освітньому дитячому середовищі. В статті доведено, що такі школи можуть протидіяти жорстокості і булінгу. В роботі показано ознаки такої школи на прикладі вимог ЮНІСЕФ, закордонного та вітчизняного досвіду. Розкрито напрямки реалізації ідеї такої школи в різних країнах (Молдові, Казахстані, Україні тощо). В статті проаналізовано сучасні діючі проекти таких шкіл з огляду на визначення їх теоретичних основ. Уперше визначено і систематизовано комплекс наукових основ, які формують ознаки шкіл, дружніх до дитини. Це підходи різних рівнів (методологічні, теоретичні, загальнонаукові, конкретнонаукові, педагогічні і соціально-педагогічні підходи).

Ключові слова: школа, дружба до дитини, булінг, жорстокість, теоретичні основи, наукові підходи різного рівня, освіта, права дитини, безпека дитини, благополуччя дитини.

Трубавина И. Н. Теоретические основы и сущность школы, дружественной к ребенку, как средство противодействия жестокости и буллингу в учреждениях среднего образования

Статья раскрывает актуальность противодействия буллингу и жестокости в детской образовательной среде в мире и в Украине, массовость и опасность этого явления для будущего. Сегодня почти каждый ребенок ощущает на себе эти явления в школах Украины и в мире. В статье проведен теоретический анализ понятия «школа, дружественная к ребенку», обобщен существующий в мире опыт создания и работы таких школ, в статье отмечено, что создание таких школ – это политика и идеология ЮНІСЕФ в мире для безопасности и повышения качества образования. Автор уточняет значение, возможности школы, дружественной к ребенку, учитывая проблему противодействия жестокости и буллингу в образовательной детской среде. В статье доказано, что такие школы могут противодействовать жестокости и буллингу. В работе показаны признаки такой школы на примере требований ЮНІСЕФ, зарубежного и отечественного опыта. Раскрыты направления реализации идеи такой школы в разных странах (Молдове, Казахстане, Украине и т.д.). В статье проанализированы современные действующие проекты таких школ для определения их теоретических основ. Впервые определены и систематизированы научные основы, формирующие признаки школ, дружественных к ребенку (методологические, теоретические, общенаучные, конкретнонаучные, педагогические и социально-педагогические подходы).

Ключевые слова: школа, дружественная к ребенку, булинг, жестокость, теоретические основы, научные подходы разного уровня, образование, права ребенка, безопасность ребенка, благополучие ребенка.

Tubavina I. Theoretical Basis and Essence of the School, Child-Friendly, as a Means of Counteracting Cruelty and Bullying in Institutions of Secondary Education

The article reveals the relevance of countering bullying and violence in the children's educational environment in the world and in Ukraine, the mass and danger of this phenomenon for the future. Today, almost every child feels these phenomena at school in Ukraine and in the world. The article gives a theoretical analysis of the concept of "child friendly school", summarizing and demonstrating the experience of creating and operating such schools in the world. The article notes that the creation of such schools is UNICEF's policy and ideology in the world for the safety of children and improving the quality of education. . The author clarifies the importance of the child-friendly school, given the problem of combating violence and bullying in the educational children's environment. It is proved in the article that such schools can counter cruelty and bullying. The work shows the features of such a school on the example of UNICEF, foreign and domestic experience. The directions of implementation of the idea of such a school in different countries (Moldova, Kazakhstan, Ukraine, etc.) are revealed. The article analyzes current active projects of such schools in view of the definition of their theoretical foundations. For the first time a set of scientific foundations (theoretical approaches) has been defined and systematized, which form the signs of schools that are child friendly. These are approaches of different levels (methodological, theoretical, general science, specifically scientific, pedagogical and socio-pedagogical approaches). The prospects of further pedagogical research in this direction are shown.

Key words: school, child-friendly, bullying, cruelty, theoretical foundations, scientific approaches at various levels, education, child rights, child safety, child welfare.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2019 р.

Прийнято до друку 29.03.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.